3

cãkuUnoYyh

ब्रह्मानन्दवल्ली तैत्तिरीयोपनिषदः द्वीतीयोऽध्यायोऽस्ति यस्याम् अन्योपनिषदाम् इव 'आत्मनः' वर्णनं प्राप्यते। अस्यां विशेषरूपेण इदम् उक्तम् अस्ति यत् आत्मनः अस्तित्वं विद्यते। अयं ब्रह्मा अस्ति अयं च सर्वोच्चः सशक्तश्च बन्धनाद्मुक्तेः ज्ञानस्वरूपोऽस्ति। ब्रह्मानन्दवल्ल्याम् उक्तमस्ति यत् आत्मनः ज्ञानमेव सर्वबन्धनेभ्यः भयाच्च मोचकं तथा आनन्दितजीवनस्य एकमात्रं मार्गम् अस्ति।

mís';kfu

इमं पाठं पठित्वा भवन्तः शक्ष्यन्ति :

- तैत्तिरीयोपनिषदः ब्रह्मानन्दवल्ल्याः उच्चारणं कर्तुम्य ;
- ब्रह्मानन्दवल्ल्याः अर्थं च ज्ञातुम् ।

3.1 cãkuUnoYyh

ॐ सह नाववतु । सह नौ भुनक्तु । सह वीर्यं करवावहै । तेजस्विनावधीतमस्तु मा विद्विषावहैं । ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ॥

हे भगवन्! आवयोः सह एव रक्षां करोतु। सह एव आवयोः पालनं पोषणं च करोतु। आवां सह एव बलं वीर्यं च अर्जयावः। आवयोः अध्ययनम् आवां तेजस्विनौ कुर्याव अध्ययनं च प्रकाशेन शक्तिना च परिपूर्णः स्यात्। आवां कदापि विद्वेषं न कुर्वः।

शान्तेः स्थापना भवतु।

ॐ ब्रह्मविदाप्नोति परम् । तदेषाऽभ्युक्ता । सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म । यो वेद निहितं गुहायां परमे व्योमन् । सोऽश्नुते सर्वान् कामान्सह । ब्रह्मणा विपश्चितेति ॥ तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाशः सम्भूतः । आकाशाद्वायुः । वायोरग्निः । अग्नेरापः । अद्भ्यः पृथिवी । पृथिव्या ओषधयः । ओषधीभ्योन्नम् । अन्नात्पुरुषः । स वा एष पुरुषोऽन्नरसमयः। तस्येदमेव शिरः । अयं दक्षिणः पक्षः । अयमुत्तरः पक्षः । अयमात्मा । इदं पुच्छं प्रतिष्ठा । तदप्येष श्लोको भवति ॥ १॥

इति प्रथमोऽनुवाकः ॥

ब्रह्मवेत्ता 'परमतत्त्वं' प्राप्नोति यतोहि प्राचीनासु ऋक्षु इदमेव कथनमस्ति। 'ब्रह्म' सत्यम् अस्ति, 'ब्रह्म' ज्ञानमस्ति, 'ब्रह्म' अनन्तमस्ति। यो वेदस्य गुहायां निहितम् अस्ति 'तम्' अन्वेषयति, तस्यैव प्राणिनः परमे व्योम्नि 'तं' प्राप्नोति स एव समस्ताः कामनाः प्रीणाति तथा स एव तेन विज्ञानमयेन बोधपूर्णेन च अन्तरात्मना सह ब्रह्म निवसति।

इदमेवास्ति 'आत्मतत्त्वम्'। अस्मादेव आत्मतत्त्वात् आकाशः उद्भूतः आकाशद् वायुः वयोरग्निः अग्नेरापः अद्भ्यः पृथिवी उत्पद्यते। पृथिव्याः औषधयः, औषधिभ्योऽन्नम्, अन्नाद् मनुष्यः उत्पद्यते। वस्तुतः अयं मनुष्यः इयं मानवसत्ता अन्नस्य रसेन तस्यैव तत्त्वेन निर्मीयते। अयं यद्वयं पश्यन्तः स्मः तस्य शिरः अस्ति, अयं च तस्य दक्षिणः पक्षोऽस्ति तथा अयं तस्य वामपक्षः अस्ति, तथा च अयं तस्य अन्तरात्मा अस्ति इदं तस्य निम्नाङ्गम् अस्ति यस्मिन् सः स्थिररूपेण प्रतिष्ठितो भवति। यस्य विषये श्रुतेः इदं वचनम् अस्ति।

इति प्रथमोऽनुवाकः ।।

अन्ना॒द्वै प्र॒जाः प्र॒जाय॑न्ते । याः काश्च॑ पृथि॒वीꣳश्रि॒ताः । अथो॒ अन्ने॑नै॒व जी॑वन्ति । अथै॑न॒दपि॑ यन्त्यन्त॒तः । अन्न॒ꣳहि भू॒ताना॒ं ज्येष्ठ᳚म् । तस्मा᳚त् सर्वौ॑ष॒धमु॑च्यते । सर्वं॒ वै तेऽन्नं॑माप्नुवन्ति । येऽन्नं॒ ब्रह्मो॒पास॑ते । अन्न॒ꣳहि भू॒ताना॒ं ज्येष्ठ᳚म् । तस्मा᳚त् सर्वौ॑ष॒धमु॑च्यते । अन्ना᳚द् भू॒तानि॒ जाय॑न्ते ।

जाता॒न्यन्ने॑न वर्धन्ते । अद्यतेऽत्ति च॑ भूता॒नि । तस्मादन्नं तदुच्यं॑त इ॒ति ।
तस्माद्वा एतस्मादन्नरस॒मयात् । अन्योऽन्तर आत्मा॓ प्राण॒मयः । तेनै॓ष पू॒र्णः।
स वा एष पुरुषविं॑ध ए॒व । तस्य पुरुं॑षवि॒धताम् । अन्वयं॓ पुरुष॒विधः ।
तस्य प्राणं॑ ए॒व शिरः । व्यानो दक्षिं॑णः प॒क्षः । अपान उत्तं॑रः प॒क्षः ।
आकां॑श आ॒त्मा । पृथिवी पुच्छं॓ प्रति॒ष्ठा । तदप्येष श्लों॑को भ॒वति ॥ १॥

इति द्वितीयोऽनुवाकः ॥

सर्वेषां प्राणिनां सर्वाः प्रजातयः अर्थात् सन्ततयः अन्नादेव उत्पन्नाः भवन्ति अत एव ताः अन्नादेव जीवन्ति तथा च अन्ते पुनः अन्ने एव विलीयन्ते। यतोहि सृष्टेषु पदार्थेषु ज्येष्ठतमम् अन्नमेव अस्ति अत एव तद् 'सर्वौषधरूपम्' समग्रस्य विश्वस्य 'हरिततत्त्वम्' उच्यते। वस्तुतः ये ब्रह्म अन्नरूपेण उपासन्ते ते अन्ने पूर्णप्रभुत्वं प्राप्नुवन्ति यतोहि सृष्टेषु पदार्थेषु ज्येष्ठतमम् अन्नमेव अस्ति अत एव तद् 'सर्वौषधरूपम्' अर्थात् 'समग्रस्य विश्वस्य औषधरूपम्' उच्यते। सर्वेषां प्राणिनां जन्म अन्नादेव जायते तथा उत्पन्नेषु सत्सु ते अन्नेन एव वर्धन्ते। इदं भुज्यते। ये जीवाः अस्मिन् जीवन्ति तान् भक्षणात् इदम् अन्नमुच्यते।

अनेन अन्नरसमयेन आत्मना भिन्नः एकः अन्योऽन्तरात्मा अस्ति यः प्राणतत्त्वेन निर्मितो भवति। यः प्राणमय आत्मा उच्यते। अयं यः प्राणमयः आत्मा अस्ति सः अन्नमयम् आत्मानं परिव्याप्य स्थितोऽस्ति। अयं प्राणमय आत्मा मनुष्य इव शरीरं धारयति, यथा सः देहाकारः भवति तथैव अयमपि देहाकारो भवति। प्राणवायुरेव अस्य शिरः अस्ति, व्यानवायुरेव

अस्य दक्षिणः पक्षः अस्ति, अपानवायुः अस्य वामपक्षः अस्ति। आकाशः तस्य अन्तरात्मा अस्ति यः तस्य आत्मा अस्ति, पृथ्वी तस्य निम्नांगम् अस्ति यस्मिन् सः स्थिररूपेण प्रतिष्ठितोऽस्ति यस्य विषये श्रुतेः इदं वचनम् अस्ति।

इति द्वीतीयोऽनुवाकः ।।

प्राणं देवा अनु प्राणन्ति । मनुष्याः पशवश्च ये । प्राणो हि भूतानामायुः । तस्मात् सर्वायुषमुच्यते । सर्वमेव त आयुर्यन्ति । ये प्राणं ब्रह्मोपासते । प्राणो हि भूतानामायुः । तस्मात् सर्वायुषमुच्यत इति । तस्यैष एव शारीर आत्मा । यः पूर्वस्य । तस्माद्वा एतस्मात् प्राणमयात् । अन्योऽन्तर आत्मा मनोमयः । तेनैष पूर्णः । स वा एष पुरुषविध एव । तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः । तस्य यजुरेव शिरः । ऋग्दक्षिणः पक्षः । सामोत्तरः पक्षः । आदेश आत्मा । अथर्वाङ्गिरसः पुच्छं प्रतिष्ठा । तदप्येष श्लोको भवति ॥ १॥

इति तृतीयोऽनुवाकः ॥

प्राणरूपे एव देवाः निवसन्ति निःश्वसन्ति च। एवं प्रकारेणैव मानवाः पशवोऽपि। यतोहि प्राण एव समस्त भूतपदार्थानां (सृष्टपदार्थानां) जीवनमस्ति। अत एव स सर्वायुषः अर्थात् सर्वेषां जीवनतत्त्वम् उच्यते। अयं यः प्राणमयः आत्मरूपं पूर्वरूपं शरीरम् आसीत् तस्मिन् आत्मा अस्ति।

अनेन प्राणमायेन आत्मना भिन्नः एकः अन्यः अन्तरात्मा अस्ति यः मनस्तत्त्वेन निर्मितो मनोमय आत्मा अस्ति। अनेन मनोमय आत्मना अयं प्राणमयः आत्मा परिव्याप्तोऽस्ति। मनोमयश्च आत्मा देहाकारे एव रचितोऽस्ति यथा अन्यस्यापि शरीररूपो भवति तथैव अस्यापि देहरूपोऽस्ति। यजुर्वेदः यस्य शिरः अस्ति, ऋग्वेदः यस्य दक्षिणपक्षोऽस्ति तथा सामवेदः यस्य वामपक्षोऽस्ति परमादेशः तस्य आत्मा अस्ति यः आत्मस्वरूपम् अस्ति। अथर्वांगिरसः तस्य निम्नाङ्गम् अस्ति यस्मिन् अयं स्थिररूपेण प्रतिष्ठितोऽस्ति। तस्य विषये श्रुतेः इदं कथनम् अस्ति।

इति तृतीयोऽनुवाकः ।

यतो॒ वाचो॒ निव॑र्तन्ते । अप्रा᳚प्य॒ मन॑सा स॒ह । आनन्दं ब्रह्म॑णो वि॒द्वान् । न बिभेति कदा॑चने॒ति । तस्यैष एव शारी॑र आ॒त्मा । यः॑ पूर्व॒स्य । तस्माद्वा एतस्मा᳚न्मनो॒मयात् । अन्योऽन्तर आत्मा वि॑ज्ञान॒मयः । तेनै॑ष पू॒र्णः । स वा एष पुरुषवि॑ध ए॒व । तस्य पुरु॑षवि॒धताम् । अ॒न्वयं᳚ पुरुष॒विधः । तस्य श्र॑द्धैव॒ शिरः । ऋतं दक्षि॑णः प॒क्षः । सत्यमुत्त॑रः प॒क्षः । यो॑ग आ॒त्मा । मह॑ः पुच्छं᳚ प्रति॒ष्ठा । तदप्येष श्लो॑को भ॒वति ॥ १॥

इति चतुर्थोऽनुवाकः ॥

ब्रह्मणः तदानन्दरूपं यतः वाक् किमपि अप्राप्य निवर्तते, मनोऽपि विस्मयचकितं भूत्वा निवर्तते, ब्रह्मणः तदानन्दं कः जानाति? सः इदानीं पश्चाच्च कदापि भयभीतो न भविष्यति। इतः पूर्ववर्तिशरीरे यः प्राणमयः आसीत्, अयं मनोमयपुरुष एव तस्य आत्मा अस्ति।

अनेन मनोमयात्मनापि भिन्नः एकोऽन्योऽन्तरात्मा अस्ति यः विज्ञानतत्त्वेन निर्मितोऽस्ति। अयं च विज्ञानात्मा मनोमय–आत्मानं परिव्याप्य स्थितोऽस्ति। अयं विज्ञानात्मा मनुष्यरूपाम् आकृतिं प्राप्नोति, यथा अन्यानाम् अपि मानवाकृतिः भवति तथा अस्यापि मानवाकृतिः भवति। श्रद्धा एव यस्य शिरः अस्ति, विधानं यस्य दक्षिणपक्षोऽस्ति तथा सत्यं यस्य वामपक्षोऽस्ति योगः तस्य अन्तरात्मा अस्ति यः आत्मस्वरूपः अस्ति। महः तस्य निम्नाङ्गम् अस्ति यस्मिन् अयं स्थिररूपेण प्रतिष्ठितोऽस्ति। तस्य विषये श्रुतेः इदं कथनम् अस्ति।

इति चतुर्थोऽनुवाकः ।।

विज्ञानं यज्ञं तनुते । कर्माणि तनुतेऽपि च । विज्ञानं देवाः सर्वे । ब्रह्म ज्येष्ठमुपासते । विज्ञानं ब्रह्म चेद्वेद । तस्माच्चेन्न प्रमाद्यति । शरीरे पाप्मनो हित्वा । सर्वान्कामान् समश्नुत इति । तस्यैष एव शारीर आत्मा । यः पूर्वस्य । तस्माद्वा एतस्माद्विज्ञानमयात् । अन्योऽन्तर आत्माऽऽनन्दमयः । तेनैष पूर्णः । स वा एष पुरुषविध एव । तस्य पुरुषविधताम् । अन्वयं पुरुषविधः । तस्य प्रियमेव शिरः । मोदो दक्षिणः पक्षः । प्रमोद उत्तरः पक्षः । आनन्द आत्मा । ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठा । तदप्येष श्लोको भवति ॥ १॥

इति पञ्चमोऽनुवाकः ॥

विज्ञानं यज्ञस्य रसं तनुते तथा विज्ञानं कर्मणः रसमपि तनुते। सर्वे देवगणाः तं ब्रह्मरूपेण विश्वस्य ज्येष्ठरूपेण च उपासन्ते। यदि कश्चित् ब्रह्मणः विज्ञानरूपे उपासनां कुर्यात् तस्माच्च विमुखो न स्यात् न च तस्मात् प्रमादं कुर्यात् तर्हि सः अस्मिन्नेव शरीरे (जन्मनि) पापेभ्यः मुक्तः

सन् समस्तानाम् इच्छानां पूर्तिं करोति। तथा विज्ञानमय–आत्मा अनेन पूर्ववर्णिते मनोमयशरीरे आत्मसदृशोऽस्ति। इदानीम् अनेन विज्ञानमयात्मनापि भिन्नः एकोऽन्योऽन्तरात्मा अस्ति यः आनन्दतत्त्वेन निर्मितोऽस्ति। अयं च आनन्दमय–आत्मा विज्ञानमय–आत्मानं परिव्याप्य स्थितोऽस्ति। अयम् आनन्दात्मा मनुष्यरूपाम् आकृतिं प्राप्नोति, यथा अन्यानाम् अपि मानवाकृतिः भवति तथा अस्यापि मानवाकृतिः भवति। प्रेम (प्रियं भावः) एव अस्य शिरः अस्ति, मोदः (हर्षः) अस्य दक्षिणपक्षोऽस्ति तथा प्रमोदः (सुखं) अस्य वामपक्षोऽस्ति आनन्दः अस्य अन्तरात्मा अस्ति यः आत्मस्वरूपः अस्ति। शाश्वततत्त्वम् अस्य निम्नाङ्गम् अस्ति यस्मिन् अयं स्थिररूपेण प्रतिष्ठितोऽस्ति। तस्य विषये श्रुतेः इदं कथनम् अस्ति।

इति पञ्चमोऽनुवाकः ।।

असन्नेव स भवति । असद्ब्रह्मेति वेद चेत् । अस्ति ब्रह्मेति चेद्वेद । सन्तमेनं ततो विदुरिति । तस्यैष एव शारीर आत्मा । यः पूर्वस्य । अथातोऽनुप्रश्नाः । उताविद्वानमुं लोकं प्रेत्य । कश्चन गच्छती३ उ । आहो विद्वानमुं लोकं प्रेत्य । कश्चित्समश्नुता३ उ । सोऽकामयत । बहुस्यां प्रजायेयेति । स तपोऽतप्यत । स तपस्तप्त्वा । इदꣳसर्वमसृजत । यदिदं किञ्च । तत्सृष्ट्वा । तदेवानुप्राविशत् । तदनु प्रविश्य । सच्च त्यच्चाभवत् । निरुक्तं चानिरुक्तं च । निलयनं चानिलयनं च । विज्ञानं चाविज्ञानं च । सत्यं चानृतं च सत्यमभवत् । यदिदं किञ्च । तत्सत्यमित्याचक्षते । तदप्येष श्लोको भवति ॥ १॥

इति षष्ठोऽनुवाकः ॥

यदि कश्चित् ब्रह्मणः रूपम् असत् स्वीकरोति तर्हि सोऽपि असतस्वरूपो भवति, परन्तु यः ब्रह्म एवं जानाति यत् 'सः अस्ति' तर्हि जनाः तं पुरुषम् ऋषि इव मन्वते तथा च 'सः' तेषां कृते यथार्थस्वरूपम् अस्ति। अयं च आनन्दात्मा विज्ञानमय–आत्मनः शरीरे आत्मसदृशोऽस्ति। अस्य विषये प्रश्नं कुर्वन्ति– यदा कश्चित् ज्ञानं विना अनेन लोकेन अन्यलोकं गच्छति तर्हि किम् एतादृशः जनः तस्मादपि अग्रे गच्छति? अथवा यः जनः विद्वान् अस्ति सः यदा अनेन लोकेन अन्यलोकं प्रति गच्छति तदा तत्र सः किं प्रभुत्वस्य आनन्दं भुनक्ति?

परमात्मतत्त्वम् आदिकाले अचिन्तयत् यदहं प्रजानां जन्मस्य हेतोः अनेकरूपे स्याम्। अतः सः आत्मानं पूर्णतया चिन्तने एकाग्रम् अकरोत् स्वचिन्तनशक्त्या स्वतपसा च अस्याः सृष्टेः निर्माणम् अकरोत्। यदा सः सृष्टिं व्यरचयत् तदा सः रचितायां सृष्टौ प्राविशत्, प्रविश्य च अत्र सद्रूपो जातः तत्र सम्भाव्यः (त्यच्) अभवत्। सः निर्वचनीयः अनिर्वचनीयश्च संवृतः। सः आवासभूततत्त्वम् आवासरहिततत्त्वं चाभवत्। स एव ज्ञानम् अभवत् सैव च अज्ञानम्। स एव स्त्यम् अभवत् सैव च असत्यम्। सम्पूर्णसत्यं स एव अभवत्। यत्किमपि अत्र विद्यमानम् अस्ति तत्सर्वं स एव अभवत्। अत एव तस्य विषये उच्यते यत् सः सत्यस्वरूपोऽस्ति। तस्य विषये श्रुतेः इदं कथनम् अस्ति।

इति षष्ठोऽनुवाकः।।

असद्वा इदमग्रं आसीत् । ततो वै सदजायत । तदात्मान स्वयंमकुरुत । तस्मात्तत्सुकृतमुच्यंत इति । यद्वै तत् सुकृतम् । रसो वै सः । रसःह्येवायं लब्ध्वाऽऽनंन्दी भवति । को ह्येवान्यात्कः प्राण्यात् । यदेष आकाश आनंन्दो न स्यात् । एष ह्येवाऽऽनंन्दयाति । यदा ह्येवैष एतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं प्रतिष्ठां विन्दते । अथ सोऽभयं गतो भवति । यदा ह्येवैष एतस्मिन्नुदरमन्तरं कुरुते । अथ तस्य भयं भवति । तत्वेव भयं विदुषोऽमन्वानस्य । तदप्येष श्लोको भवति ॥ १॥

इति सप्तमोऽनुवाकः ॥

प्रारम्भे इदं सम्पूर्णं जगत् असत् अर्थादव्यक्तम् आसीत् अनया एव परमब्रह्मसत्तया अस्याः व्यक्तसत्तायाः प्रादुर्भावोऽभवत्। सः आत्मनः सृजनं स्वयमेव अकरोत् अन्यः कश्चिदपि तस्य सृजनं न कृतवान्। अस्मादेव कारणाद् अस्य सम्बन्धे उच्यते अयं 'सुकृतः' अर्थात् बहुसुचारुरूपेण निर्मितोऽस्ति। अयं च यः बहुशुष्ठुतया रचितोऽस्ति अयं वस्तुतः किमपि अन्यः नास्ति अस्य अस्तित्त्वस्य पृष्ठे गूढोऽऽनन्दरसः एवास्ति। यदा प्राणी इमम् आनन्दं रसं वा प्राप्नोति, तदा सः स्वयमेव आनन्दमयो भवति। कारणमिदं यत् यदि तस्याः सत्तायाः हृदयाकाशे अयम् आनन्दो न स्यात्तर्हि कोऽस्ति यः प्राणान् अन्तः नेतुं शक्तो भवेत् अथवा एतादृशः कोऽस्ति यस्य पार्श्वे प्राणान् बहिः त्यक्तुं शक्तिः स्यात्? अयमेवास्ति यः आनन्दस्य स्रोतः, यतोहि यदा अस्माकम् अन्तरात्मा तस्मिन् 'अदृश्ये' 'अशरीरिणे' (अनात्म्यम्) 'अनिर्वचनीये' 'अनिलये' 'ब्रह्मणि' आश्रयं गृहीत्वा दृढरूपेण प्रतिष्ठितो भवति, तदा सः भयस्य परिधिना बहिः भवति। किन्तु यदा अस्माकम्

'अन्तरात्मा' आत्मनः कृते ब्रह्मणि स्वल्पमात्रम् अपि भेदं करोति तदा सः भयमुक्तो भवति। यः विद्वान् मनशीलः नास्ति, तस्य कृते स्वयं 'ब्रह्म' अपि एकं भयं भवति। तस्य विषये श्रुतेः इदं कथनम् अस्ति।

इति सप्तमोऽनुवाकः ।।

भीषाऽस्माद्वातः पवते । भीषोदेति सूर्यः । भीषाऽस्मादग्निश्चेन्द्रश्च । मृत्युर्धावति पञ्चम इति । सैषाऽऽनन्दस्य मीमांसा भवति । युवा स्यात्साधुयुवाऽध्यायकः । आशिष्ठो दृढिष्ठो बलिष्ठः । तस्येयं पृथिवी सर्वा वित्तस्य पूर्णा स्यात् । स एको मानुष आनन्दः । ते ये शतं मानुषा आनन्दाः ॥ १॥

स एको मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दः । श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य । ते ये शतं मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दाः । स एको देवगन्धर्वाणामानन्दः । श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य । ते ये शतं देवगन्धर्वाणामानन्दाः । स एकः पितृणां चिरलोकलोकानामानन्दः । श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य । ते ये शतं पितृणां चिरलोकलोकानामानन्दाः । स एक आजानजानां देवानामानन्दः ॥ २॥

श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य । ते ये शतं आजानजानां देवानामानन्दाः । स एकः कर्मदेवानां देवानामानन्दः। ये कर्मणा देवानपियन्ति । श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य । ते ये शतं कर्मदेवानां देवानामानन्दाः । स एको देवानामानन्दः । श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य । ते ये शतं देवानामानन्दाः । स एक इन्द्रस्याऽऽनन्दः ॥ ३॥

d{kk & 6

fVIi.kh

श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य । ते ये शतमिन्द्रस्याऽऽनन्दाः । स एको बृहस्पतेरानन्दः । श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य । ते ये शतं बृहस्पतेरानन्दाः। स एकः प्रजापतेरानन्दः । श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य । ते ये शतं प्रजापतेरानन्दाः । स एको ब्रह्मण आनन्दः । श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य ॥ ४॥

स यश्चायं पुरुषे । यश्चासावादित्ये । स एकः । स य एवंवित् । अस्माल्लोकात्प्रेत्य । एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्क्रामति । एतं प्राणमयमात्मानमुपसङ्क्रामति । एतं मनोमयमात्मानमुपसङ्क्रामति । एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्क्रामति । एतमानन्दमयमात्मानमुपसङ्क्रामति । तदप्येष श्लोको भवति ॥ ५॥

इत्यष्टमोऽनुवाकः ॥

तस्य परब्रह्मणः भयादेव वायुः वाति, तस्य भयाद् एव सूर्यः उदितो भवति। तस्य भयाद् एव इन्द्रः अग्निः तथा मृत्युः एते स्वकर्मणि प्रवृत्ताः भवन्ति। पश्यत इयम् आनन्दस्य मीमांसा अस्ति यां भवन्तः श्रोष्यन्ति। कश्चिन्नवयुवकः स्यात् यः स्वयौवनस्य उत्तमरूपेण माधुर्येण च परिपूर्णो भवेत्, यश्च श्रेष्ठोऽध्येता स्यात् तस्य आचरणं शिष्टं स्यात् दृढभावैः युतः हृदयो भवेत् बलिष्ठश्च स्यात् तथा च इयं धनधान्यपूर्णा समग्रा अपि भूमिः तस्य् उपभोगाय भवेत्। अयमस्ति एकमनुष्यस्य आनन्दस्य

परिणामः। इदानीं शतमनुष्याणाम् यः आनन्दः तद्वत् स्वर्गे निवसतः गन्धर्वस्य एकः आनन्दो भवति। अयमस्ति आनन्दः वेदविदः श्रोत्रियस्य, यस्य आत्मानं कामदेवस्य प्रहारः स्पर्ष्टुमपि न शक्नोति। एवं शत–शतमनुष्यगन्धर्वाणाम् आनन्देन निर्मितोऽस्ति स्वर्गस्थानां गन्धर्वसदृशानां देवानाम् एकः आनन्दः (देवगन्धर्वानन्दः)। अयमस्ति आनन्दः वेदविदः श्रोत्रियस्य, यस्य आत्मानं कामदेवस्य प्रहारः स्पर्ष्टुमपि न शक्नोति। एवं शत–देवगन्धर्वाणाम् आनन्देन मिलित्वा निर्मितोऽस्ति पितराणाम् एकः आनन्दः येषां कृते स्वर्गलोकः एव चिरलोकोऽस्ति। एवं चिरलोकवासिनां पितराणाम् अस्य परिणामवतः आनन्दस्य शत–शत आनन्दानां समानो भवति देवानाम् एकः आनन्दः ये स्वर्गे देवरूपेण एव जन्म गृह्णन्ति। अयमस्ति आनन्दः वेदविदः श्रोत्रियस्य, यस्य आत्मानं कामदेवस्य प्रहारः स्पर्ष्टुमपि न शक्नोति। स्वर्गलोके एव आरम्भतः जातानां देवानां शतगुणाधिकस्य आनन्दस्य समानं भवति कर्मदेवानाम् एकः आनन्दः, ये आत्मनः सत्कर्मबलेन स्वर्गं गत्वा देवत्वं प्राप्ताः। अयमस्ति आनन्दः वेदविदः श्रोत्रियस्य, यस्य आत्मानं कामदेवस्य प्रहारः स्पर्ष्टुमपि न शक्नोति। कर्मदेवानाम् एतादृशैः शतानन्दैः समानं भवति देवानाम् एकः आनन्दः ये देवाः महान्तः सन्ति तथा च ये नित्याः चिरन्तनाश्च देवाः सन्ति। अयमस्ति आनन्दः वेदविदः श्रोत्रियस्य, यस्य आत्मानं कामदेवस्य प्रहारः स्पर्ष्टुमपि न शक्नोति। देवानाम् अस्य दिव्यानन्दस्य शतगुणाधिकोऽऽनन्दः भवति स्वर्गपतेः इन्द्रस्य। अयमस्ति आनन्दः वेदविदः श्रोत्रियस्य, यस्य आत्मानं कामदेवस्य प्रहारः स्पर्ष्टुमपि न शक्नोति। इन्द्रस्य अस्य आनन्दस्य शत–शतानन्दैः समानं भवति देवगुरोः बृहस्पतेः एकोऽऽनन्दः। अयमस्ति आनन्दः वेदविदः श्रोत्रियस्य,

यस्य आत्मानं कामदेवस्य प्रहारः स्पर्ष्टुमपि न शक्नोति। बृहस्पतेः शत–शतानन्दैः समानं भवति 'शक्तिशालिनः परमपितुः' प्रजापतेः एकोऽऽनन्दः। अयमस्ति आनन्दः वेदविदः श्रोत्रियस्य, यस्य आत्मानं कामदेवस्य प्रहारः स्पर्ष्टुमपि न शक्नोति। प्रजापतेः शत–शतानन्दैः समानं भवति ब्रह्मणः (शाशवत परमतत्त्वस्य) एकोऽऽनन्दः। अयमस्ति आनन्दः वेदविदः श्रोत्रियस्य, यस्य आत्मानं कामदेवस्य प्रहारः स्पर्ष्टुमपि न शक्नोति।

परमात्मतत्त्वं यद् मनुष्येषु वर्तते तथा इदमेव परमात्मतत्त्वं सूर्येऽपि अस्ति इदमेकमेव अस्ति, एतदतिरिच्य भिन्नं किञ्चिदपि नास्ति। यः इदं जानाति सः अस्मांल्लोकात् यदा गच्छति तदा सः अस्मिन्नन्नमये आत्मनि संक्रमितो भवति, प्राणमये आत्मनि संक्रमणं करोति, सः मनोमये आत्मनि संक्रमणं करोति, सः विज्ञानमयात्मनि संक्रमणं करोति, सः आनन्दमयात्मनि संक्रमणं करोति अस्मिन् विषयेऽपि श्रुतेः इदं कथनम् अस्ति।

इत्यष्टमोऽनुवाकः ।।

यतो वाचो निवर्तन्ते । अप्राप्य मनसा सह । आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान् । न बिभेति कुतश्चनेति । एतꣳह वाव न तपति । किमहꣳसाधु नाकरवम् । किमहं पापमकरवमिति । स य एवं विद्वानेते आत्मान स्पृणुते । उभे ह्येवैष एते आत्मान स्पृणुते । य एवं वेद । इत्युपनिषत् ॥ १॥

इति नवमोऽनुवाकः ॥

॥ इति ब्रह्मानन्दवल्ली समाप्ता ॥

ब्रह्मणः तदानन्दरूपं यतः वाक् किमपि अप्राप्य निवर्तते, मनोऽपि विस्मयचकितं भूत्वा निवर्तते, ब्रह्मणः तदानन्दं कः जानाति? सः इच्छेत् अस्मिन् जगति, अन्यत्र, कुत्रापि कदापि भयभीतो न भवति। सत्यतायां तं कश्चिदपि संतापो न भवति तथा कष्टपूर्णाः भावाः तस्य मनसि न समागच्छन्ति– अहं सत्कर्माणि किमर्थम् अत्यजम् तथा च अहं तस्य पापकर्मणः आचरणं कथम् अकरवम्? यतोहि यः नित्यब्रह्म जानाति सः एतान् अपि जानाति। सः इदं जानाति यत् एते तस्य आत्मतत्त्वस्य समानाः एव सन्ति। सः जानाति यत् शुभम् अशुभं च किमस्ति। ब्रह्म एवं जानन् सः आत्मानं मोचयति। इयमेव उपनिषदस्ति, अयमेव च वेदस्य रहस्यमस्ति।

हे भगवन्! आवयोः सह एव रक्षां करोतु। सह एव आवयोः पालनं पोषणं च करोतु। आवां सह एव बलं वीर्यं च अर्जयावः। आवयोः अध्ययनम् आवां तेजस्विनौ कुर्याव अध्ययनं च प्रकाशेन शक्तिना च परिपूर्णः स्यात्। आवां कदापि विद्वेषं न कुर्वः।

शान्तेः स्थापना भवतु।

ॐ इति ब्रह्मानन्दवल्ली समाप्ता।। ॐ

fØ;kdyki 3-1

- ब्रह्मानन्दवल्ल्याः मन्त्राणां प्रतिदिनम् उच्चारणं कुरुत।

ikBxr ç'u 3-1

रिक्तस्थानानि पूरयत-

1. यो वेद निहितं .... परमे व्योमन् ।
2. अथो अन्नेनैव .... ।
3. अन्योऽन्तर .... प्राणमयः ।
4. .... हि भूतानामायुः ।
5. .... ब्रह्मणो विद्वान् ।
6. .... समश्नुत इति ।
7. सत्यं .... च सत्यमभवत् ।
8. यदेष .... आनन्दो न स्यात् ।
9. स एकः .... चिरलोकलोकानामानन्दः ।
10. स .... देवानामानन्दः ।

HkoUr fd f'kf{kroUr

- ऋचां मन्त्राणाम् उच्चारणम्।
- ब्रह्मानन्दवल्ल्याः अर्थज्ञानम्।

ikBkr i'u

1. ब्रह्मानन्दवल्ली का सार लिखिए।

mÙkjekyk

3.1

1. गुहायां
2. जीवन्ति
3. आत्मा
4. प्राणो
5. आनन्दं
6. सर्वान्कामान्
7. चानृतं
8. आकाश
9. पितृणां
10. कर्मदेवानां